

SOTE-NORSU POSLIINIKAUPASSA? VANHUUS JA VAIVAIKUUS SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON UUDISTUKSESSA

Vaiva-kollektiivi¹

vaiva-lista@helsinki.fi

Janus vol. 25 (1) 2017, 176–180

Englanninkielinen kielikuva elefantista olohuoneessa (*elephant in the living room*) kuvaa tilannetta, jossa jokin aivan itsestään selvä asia sivuutetaan ja jätetään keskustelun ulkopuolelle. Siitä ei puhuta, sillä puhuminen olisi kiusallista ja epämurkkaa. Kielikuvalla voidaan myös viitata tilanteeseen, jossa keskustelijat ovat äänettömästi sopineet jättävänsä kiistanalaiseen aiheeseen keskustelematta. Useimmiten kyseessä on kuitenkin kaikkien tietämä, mutta vaiettu totuus. Me väitämme, että sote-uudistuksen elefantti on hoivan tarve: lakiluonnos sivuuttaa vaivaisen vanhuuden ja vanhushoivan tarpeet. Väitämme, että kuvittelemalla vanhukset ja hoivatarpeen elefantin pois olohuoneesta, on mahdollista tehdä nykyinen sote-esitys, jonka keskiössä on terve, toimintakykyinen ja rationaalisia valintoja itsenäisesti tekevä kansalainen.

Vaikka vanheneva väestö ja sen myötä heikkenevä huoltosuhde on yksi keskeisiä syitä sille, että sote-uudistusta tehdään, osoitamme miten hallituksen esitys sote-laeiksi (HE 15/2017)² kuitenkin pitkälti sivuuttaa juuri eniten palveluja tarvitsevat, vaivaiset vanhukset. Vanhuuden, vaivaisuuden ja avuttomuuden huomiotta jättäminen on sote-uudistusta laajempi ilmiö 2010-luvun sosiaalipolitiikassa (ks. Hoppania ym. 2016). Vanhoja ihmisiä, hoivaa sekä sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmää

käsittelevässä kielessä korostetaan aktiivista ikääntymistä ja seniorikansalaisten toimijuutta. Vanhusten hoivaa määrittävässä sosiaalipolitiikassa ei juuri käytetä sanaa vanhus.

Vanhuuden ja vaivaisuuden kieltäminen ja kiertäminen politiikan sanastoissa on ongelmallista, sillä näin häivytetään tarvitsevuus, jota varten hoivapolitiikkaa tehdään (Hoppania ym. 2016). Tässä puheenvuorossa käytämme sanaa vanhus, sillä se kuvaa haurasta ja sairauksien vuoksi hoivaa tarvitsevaa ihmistä paremmin kuin sanat ikäihminen tai seniori (ks. Aaltonen ym. 2014). Vanhus-sanan käyttö on poliittinen kannanotto: se muistuttaa siitä, keitä ja millaisia elämäntilanteita varten vanhushoivapolitiikkaa ja sote-uudistusta tehdään – tai tulisi tehdä.

Tarkastelemme vanhusnäkökulmaa lakiluonnoksessa erittelemällä käsitteiden vanhus, ikääntynyt, seniori ja ikäihminen esiintyvyyttä sekä yhteyksiä, joissa käsitteet esiintyvät yli tuhatsivuisessa dokumentissa. Hakemalla lakiluonnoksesta termiä ”vanhu” saimme tulokseksi 67 osumaa. Termille ”ikäänty” saimme osumia 38 ja vain muutamia hauilla ”ikäih”, ”iäk” ja ”seniori”. Ikääntyneen käsitettä käytettiin samoissa konteksteissa kuin vanhus-sanaa, joten käytämme yllä mainituista syistä jatkossa sanaa

vanhus myös kohdista, joissa esiintyi sana ikääntynyt.

MILLOIN LAKILUONNOKSESSA PUHUTAAN VANHUKSISTA?

Lakiluonnoksessa (2017, esim. 101, 111, 115, 123, 130) puhutaan vanhuksista ja vanhuudesta etenkin, kun vertaillaan eri maiden järjestelmiä. Joitain yksittäisiä mainintoja löytyy myös kohdista, joissa puhutaan työntekijöistä (emt., 93, 509, 512), sosiaali- ja terveystalouden rakennusten käytöstä (emt., 86) ja julkisten toimijoiden velvoitteista huomioida erityisryhmien tarpeet esimerkiksi viestinnässä (emt., 32, 349). Vanhukset mainitaan myös, kun puhutaan kansalaisen oikeudesta muuttaa paikkakunnalta toiselle ja hakeutua toisen kunnan palvelujen piiriin (emt., 493). Vanhuspalvelut mainitaan yhteydessä, jossa pohditaan yritysten aseman muuttumista sote-uudistuksessa.

Kaikista useimmin vanhuksista puhutaan lakiluonnoksessa silloin, kun arvioidaan vanhusten hoivan aiheuttamia kustannuksia ja kustannussäästöjä (emt., esim. 64, 142, 541, 542, 544, 778, 779, 994). Verrattain usein vanhuksista puhutaan myös vaikuttajina maakuntahallituksen asettamissa vanhusneuvostoissa (emt., 28, 30, 343, 344, 345, 392, 687, 704). Nämä kaksi tematiikkaa muodostavat mielenkiintoisen keskinäisen jännitteen, jota seuraavaksi tarkastelemme.

KUSTANNUKSET JA KUSTANNUSSÄÄSTÖT

Vanhukset esitetään lakiluonnoksessa ensisijaisesti säästöjen kohteina ja kuluerinä, sen sijaan että heidät nähtäisiin

riittävään hoivaan ja hoitoon oikeutettuina apua tarvitsevinä kansalaisina. Kun vanhushoiva esitetään pelkkänä kulueränä, unohtuu se tosiasia, että hoivan tarve luo jatkuvasti myös työtä ja taloudellista toimintaa, ainakin niin kauan kuin hoiva järjestetään palkkatyönä eikä sitä siirretä perheissä tehtäväksi palkattomaksi (naisten) työksi. Niin ikään unohtuu vanhusten oikeus arvokkaaseen elämään, riittävään hoivaan ja huolenpitoon.

Lakiluonnoksessa pohditaan vanhusväestön ja sairastavuuskertoimien vaikutuksia valtionosuuksiin (HE 15/2017, 64) ja esitellään maakuntamallissa sovellettavia sosiaali- ja terveydenhuollon laskennallisia, ikäryhmiin ja palveluiden käyttöön perustuvia kustannuksia (emt., 142). Lakiluonnoksen mukaan maakunnille on tarkoitus laskea terveyden-, vanhusten- ja sosiaalihuollon painotusten sekä erilaisten tarvetekijöiden ja niiden painokertoimien perusteella palvelutarvekerroin, joka kuvaisi asukkaiden palvelutarpeita suhteessa maan keskiarvoon (emt., 544). Lakiluonnos muuttaa vanhukset ja heidän hoivatarpeensa laskennallisiksi abstraktioiksi ja numeraalisiksi keskiarvoiksi. Vanhushoivapalveluita tai palvelutason tilaa ei käsitellä konkreettisella tasolla vaan palveluista puhutaan lähinnä säästökohteena – tehostamispuheeksi verhottuna.

Säästöjen suhteen lakiluonnos tukeutuu erityisesti Nordic Healthcare Groupin (2016) arvioon, että vanhuspalveluista olisi löydettävissä lähes 900 miljoonan euron ”tehostamispotentiaali”. Tähän viitataan myös kiertoilmauksella ”kustannusten jarruttamispotentiaali” (HE 15/2017, 218–219). Erityisinä vanhuspalveluiden kehittämiskohteina

lakiluonnoksessa mainitaan ”toimintakyvyn heikkenemisen ennaltaehkäisy ja kuntoutus sekä asiakkaiden palvelujen koordinointi ja ohjaus” (emt., 219). Sanomatta jää, että merkittävin tapa säästää palvelualoilla on leikata työvoimakuluja. Toisin sanoen tehostamispotentiaali tarkoittaa käytännössä henkilöstövähennyksiä. Tällöin kyse ei ole toiminnan tehokkuudesta vaan kustannussäästöistä, jotka verhoetaan tehostamispuheeseen. Huomiotta jätetään, että palvelujen koordinointi ja ohjaus ovat ammattilaisten työtä ja aiheuttavat myös kustannuksia. Lisäksi tehokkaimpaan ennaltaehkäisy ja kuntoutus eivät paranna ihmisiä kuolevaisuudesta ja eivätkä kaikki vaivat ole parannettavissa.

Vaikka toimintakyvyn ylläpitäminen on arvokas tavoite monien vanhusten kohdalla, laadukkaan hoivan näkökulmasta sen ei tulisi tapahtua taloudellisen tehostamisen tai ”kustannusten jarruttamisen” ehdoilla. Riskinä on, että kuntoutumista ja itsenäistä selviämistä vaaditaan entistä enemmän myös sellaisilta vanhuksilta, joiden terveys ei yksinkertaisesti enää riitä kuntoutumiseen. Äärimmillään tehostettu hoiva tulee näin ollen jarruttamaan hyvän hoivan edellytyksiä sekä iäkkäiden ja kroonisesti sairaiden ihmisten mahdollisuuksia arvokkaaseen loppuelämään, varsinkin jos hoiva tulee tuottaa yhä pienemmällä henkilöstömäärällä.

AKTIIVISET VAIKUTTAJAT

Vanhuksille tarjotaan lakiluonnoksessa toimijuutta yhteiskunnallisina vaikuttajina ensisijaisesti vanhusneuvostojen jäseninä (HE 15/2017, 344). Vanhusneuvostojen nivominen osaksi sosiaali- ja

terveydenhuoltojärjestelmää kuulostaa hyvältä. Tätä kautta luodaan vaikuttamismahdollisuutta sille ihmisryhmälle, jota palvelut koskevat. Epäselväksi jää, missä määrin vanhusneuvostoilla tulee olemaan todellista valtaa ja millaisia resursseja neuvostojen toimintaan on suunnitteilla (vrt. Leinonen 2006; Virnes 2014).

Vaivaisen vanhuuden näkökulmasta nousee esiin kysymys siitä, minkälaisia vaikutuksia neuvostojen mahdollistama ja kanavoima osallisuus oikeastaan tuottaa. Missä määrin ne tuovat esiin palvelujen tarvitsijoiden, hoivaa tarvitsevien ääntä? Ketkä hakeutuvat ja pääsevät vanhusneuvostojen jäseniksi? Kun vanhuuden vaivaisuus ja raihnaisuus ovat jotain, josta on päästävä eroon ollakseen vaikuttava ja aktiivinen vanhuskansalainen, heijastuuko tämä neuvostojen kokoonpanoon ja kannanottoihin? Kiinnitetäänkö neuvostojen kokoonpanossa huomiota siihen, että edustetuksi tulisivat myös ne, joilla ei ehkä ole sanoja ilmaista omia tarpeitaan, tai kehoa, joka kykenisi heidät viemään neuvoston tapaamisiin?

On vaikea kuvitella, että pitkälle edennyt muistisairautta sairastava tai usean aivoinfarktin tai vaikean masennuksen lamauttama vanhus tulisi mukaan vanhusneuvostoon. Vanhusneuvostojen kaltaiset elimet tarjoavat osallisuutta vanhoille ihmisille mutta valikoiden heille, joilla aktiivisuutta ja toimintakykyä on entuudestaan. Vanhusneuvostojen mahdollistama osallisuus on vahvojen, kykeneväisten ja aktiivisten vanhusten osallisuutta. Vanhusneuvostoja korostamalla lakiluonnos unohtaa kaikkein vanhimmat, hauraimmat, eniten palveluja ja hoivaa tarvitsevat

vanhukset. Samoin sivuun jää se, mistä hoivassa oikeastaan on kyse: ensinnäkin hoivassa vastataan tarpeeseen, ei mihin vain haluihin (Mol 2008), ja toiseksi se on suhde ja prosessi, johon liittyy myös vallankäyttöä (Twiggg 2000). Joskus hoivan tarpeessa oleva ei itse enää ymmärrä mitä tarvitsee tai voi tarvita ammattilaisen tietotaitoa oikeanlaista ja riittävää hoivaa saadakseen. Vaarana on, että sote-uudistus sivuuttaa tämän hoivan todellisuuden eikä tarjoa hoivatyöntekijöille, hoivan ammattilaisille tai omaishoitajille tilaa toimia vaikuttajina hoivan suhteen.

Onkin tärkeää kysyä, miten vanhukset, hoitajat tai ylipäänsä kansalaiset pääsevät vaikuttamaan sosiaali- ja terveyspalveluihin julkisten palvelujen yhtiöittämisen ja yksityisten palveluntuottajien määrän lisääntyessä. Demokraattiset vaikuttamismahdollisuudet kaikkoavat yhä kauemmaksi sekä palvelujen markkinoistamisen seurauksena että sosiaali- ja terveyspalvelujen siirtyessä kunnilta maakuntahallinnolle. Sote-uudistuksen valmistelussa on korostettu sitä, että poliittisena kompromissina synnytetty valinnanvapausmalli toisi palvelun tarvitsijalle mahdollisuuden vaikuttaa palveluun vaihtamalla sote-keskusta tietyn määrääjän jälkeen. Tällainen vaikuttamisen keino korostaa kuitenkin ihmiskuvaa, jossa oletuksena on palvelun tarvitsija, joka kykenee, osaa sekä haluaa ja jolla on varaa ottaa palveluntarjoajan vaihtamisesta aiheutuva riski.

SOTE-NORSUN LEVOTON KATSE

Puheenvuoromme alussa väitimme, että sote-uudistuksen olohuoneessa nököttää elefantti, jota kukaan ei ole

huomaavinaan. Tämä kielikuva kuvaa tilannetta, jossa jokin keskeinen asia sivuutetaan ja jätetään keskustelun ulkopuolelle. Analyysimme perusteella vaikuttaa siltä, että nykyinen sosiaali- ja terveyspolitiikka rakentuu vanhuuden ja vaivaisuuden kieltämiselle, ja sitä kautta tosiasioista vaikenemiselle. Voisi jopa väittää, että sote-uudistus rakentuu illuusiolle vaivattomasta ihmiselämästä. Uudistuksen elefantti on hoivan tarve ja ihmisen riippuvaisuus toisten ihmisten antamasta hoivasta.

Lakiluonnoksessa hoivan tarpeesta puhutaan niukasti. Sen teknis-hallinnollinen, laskennallisiin keskiarvoihin nojaava puhe muuttaa vanhukset kustannuksiksi ja heidän tarpeensa tehostamistalouden valuutaksi (ks. Eskelinen ym. 2017). Hoivan tarve nostetaan keskusteluun vain silloin, kun siihen liittyy tehostamispotentiaali, tai hoiva voi toimia kustannusjarruna. Tällainen puhe sivuuttaa hoivasta riippuvaisen ihmisen, jota varten sote-uudistusta valmistellaan: elefantti seisoo keskellä sote-päätäjien olohuonetta, mutta kaikki katsovat sen lävitse, vaieten tai ylipuhuen. Ikääntynyt hoivasta riippuvainen väestö kuvitellaan pois, kuten elefantti olohuoneesta. Näin on mahdollista tuottaa esitys uudesta sote-mallista siten, että keskiössä on terve, toimintakykyinen ja rationaalisia valintoja tekevä kansalainen. Tai sellainen, joka sairaana ja hauraanakin toimii rationaalisesti.

Jos vanhushoivasta puhuttaisiin lakiluonnoksessa realistisesti, olisi pakko katsoa sote-norsua syvälle silmiin ja nähdä hoivan tarpeen tunnistavan sotenorsun silmissä levottomuutta. Elefantti aavistaisi, että vahvuuden varaan rakennetussa sote-järjestelmässä ei heikoim-

pien hoivatarpeeseen tulla vastaamaan. Levoton norsu haurastuvan hyvinvointivaltion ja kansantalouden keskiössä on pelottava mielikuva. Muistanette miten pillastuneelle norsulle käy postiliinikaupassa?

VIITTEET

1 Vaiva-kollektiivin jäsenet ovat VTT Hanna-Kaisa Hoppania, Tampereen yliopisto, YTM Olli Karsio, Tampereen yliopisto, VTM Antero Olakivi, Helsingin yliopisto, dosentti Lena Näre, Helsingin yliopisto, YTT Liina Sointu, Tampereen yliopisto, YTM Tiina Vaittinen, Tampereen yliopisto ja dosentti Minna Zechner, Seinäjoen ammattikorkeakoulu.

2 Käytämme jatkossa sanaa lakiluonnos tarkoittaen sillä kyseistä hallituksen esitystä eduskunnalle maakuntien perustamista ja sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen uudistusta koskevaksi lainsäädännöksi. Esitys koostuu perusteluista, nykytilan kartoituksesta, kansainvälisestä vertailusta, esityksen tavoitteista, ehdotuksista ja vaikutuksista, valmistelun kuvauksesta sekä esityksistä laeiksi, joista keskeisimpiä ovat: maakuntalaki, laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä, laki maakuntien rahoituksesta, maakuntajakolaki, laki kunnan peruspalvelujen valtionosuuksista ja vuoden 2019 tuloveroasteikkolaki. Lisäksi lakiluonnoksessa tuodaan esiin ehdotuksen vaikutuksia muihin lakeihin.

KIRJALLISUUS

Aaltonen, Tarja & Henriksson, Lea & Tiilikka, Tiina & Valokivi, Heli & Zechner, Minna (2014) Vanhuksen hyvä elämä asiakirjoissa ja haastattelupuheessa. Teoksessa Anna Metteri, Heli Valokivi & Satu Ylinen (toim.) Terveys ja sosiaalityö. Jyväskylä: PS-kustannus, 244–270.

Eskelinen, Teppo & Harjunen, Hannele & Hirvonen, Helena & Jokinen, Eeva (2017) Tehostamistalous. Jyväskylä: SoPhi. [<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/13338/9513926605.pdf?sequence=1> Luettu 18.4.2017. HE 15/2017. Hallituksen esitys eduskunnalle maakuntien perustamista ja sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen uudistusta koskevaksi lainsäädännöksi sekä Euroopan paikallisen itsehallinnon peruskirjan 12 ja 13 artiklan mukaisen ilmoituksen antamiseksi.](https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/53297/Tehostamis-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Hoppania, Hanna-Kaisa & Karsio, Olli & Näre, Lena & Olakivi, Antero & Vaittinen, Tiina & Sointu, Liina & Zechner, Minna (2016) Hoivan arvoiset. Vaiva yhteiskunnan ytimessä. Helsinki: Gaudeamus.

Leinonen, Anu (2006) Vanhusneuvoston funktioita jäljittämässä. Tutkimus maaseutumaisten kuntien vanhusneuvostoista. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 295. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/13338/9513926605.pdf?sequence=1> Luettu 18.4.2017.

Mol, Annemarie (2008) The logic of care: Health and the problem of patient choice. London: Routledge.

Nordic Healthcare Group (2016) Sosiaali- ja terveyspalveluiden kehittämis- ja säästöpotentiaalain arviointi. VNK TEAS-hanke 6.1.1 Sote-uudistuksen ja itsehallintoalueiden muodostamisen tukemista koskevat selvitykset. Väliraportti 2.5.2016. <http://alueuudistus.fi/documents/1271139/1979378/Nordic+Healthcare+Group%2C+Sosiaali-+ja+terveyspalveluiden+kehitt%C3%A4mis-+ja+s%C3%A4%C3%A4st%C3%B6potentialin+arviointi%2C+v%C3%A4liraportti+2.5.2016.pdf/259f22a7-acb7-4b9e-9c9a-7e5ae37e3976> Luettu 18.4.2017.

Twigg, Julia (2000) Bathing - The body and community care. London: Routledge.

Virnes, Eevaliisa (2014) Vanhusneuvosto osallistuu ja vaikuttaa. Uutta kunnista. Kuntaliiton julkaisusarja Nro 4/2014. http://shop.kunnat.net/product_catalog.php?c=105 Luettu 18.4.2017.